

Met de klas op stap in de voetsporen van Bart Van Loo

Bron: <https://www.bartvanloo.info/site/portfolio/stoute-schoenen/> (Publiek domein)

In 2019 publiceerde de Vlaamse Frankrijkenner zijn geschiedenisboek *De Bourgondiërs. Aartsvaders van de Lage Landen*. Daarin toonde hij op meeslepende wijze aan dat de Bourgondische Lage Landen een prefiguratie waren van de eengemaakte Nederlanden of de Zeventien Provinciën in de vijftiende eeuw. *De Bourgondiërs* werd op korte tijd een internationale bestseller in tien talen. Toen ik met het boek kennismakte kort na de publicatie ervan, was ik direct enthousiast en verslond ik het als een spannende pageturner. Ik herinner me wel dat ik me een enkele keer ook ergerde, aan de onvolledige stambomen bijvoorbeeld (waarin de graven van Vlaanderen zelfs helemaal ontbraken) en vooral aan de twee katernen met ongenummerde afbeeldingen (op ongenummerde bladzijden!), waaraan in de tekst van Van Loo nergens werd gerefereerd. Het leek wel of die katernen lukraak op de valreep waren samengesteld en toegevoegd, omdat de uitgever dacht dat het boek ‘zonder plaatjes’ minder goed zou verkopen. Ook uit de onderschriften van deze ‘plaatjes’ kon men afleiden, dat die niet door de schrijver zelf waren gekozen en becommentarieerd, maar door een redacteur, van wie ik de naam toen tevergeefs in het boek heb gezocht.

In de slipstream van dit boek verscheen er onlangs een tweede boek van Bart Van Loo over de Bourgondische hertogen, *Stoute schoenen. In de voetsporen van de Bourgondiërs*. (Amsterdam: De Bezige Bij, 2024.) Van Loo heeft zijn ‘sportschoenen’ (sic) aangetrokken om alle plaatsen die in het eerste boek genoemd worden te bezoeken en die met tekst en uitleg in woord en in beeld te brengen. Op het eerste gezicht zijn de bovenstaande bezwaren op dit boek niet van toepassing. Er staan nu duidelijke stambomen en kaarten op de binnen- en buitenkant van de kaft, waardoor men daar tijdens de lectuur voortdurend de ogen op gericht kan houden. Bovendien staan de illustraties niet meer buiten de tekst, maar wordt het verhaal van het boek ermee gelardeerd op de plaats waar ze thuishoren. Er werd zelfs een fotograaf aangeworven (Geert Van de Velde) om alle beschreven plaatsen en objecten in optimale omstandigheden te fotograferen. Dat zijn enkele niet onbelangrijke pluspunten van deze publicatie.

Het boek wordt onder meer opgedragen aan alle leerkrachten, ‘die met passie en deskundigheid ons verleden doorgeven aan telkens weer nieuwe generaties’, en daarom lijkt het me zinvol in deze recensie te onderzoeken wat het praktische nut van het boek voor het onderwijs zou kunnen zijn. Geschiedenislessen op de plaats van het gebeuren beklijven altijd meer dan praatjes en plaatjes in een klaslokaal. Heeft het zin om met de leerlingen in de

zevenmijlslaarzen van Van Loo te stappen en op excursie te gaan in de Lage Landen en in Bourgondië om inzicht te krijgen in ons verleden? Van het didactische nut van het bezoek aan de 'lieux de memoire' van ons verleden zijn we in het geschiedenisonderwijs al lang overtuigd. Maar is het daarbij zinvol om Van Loo als reisgids te volgen en ons door zijn boek te laten inspireren, ook zonder dat je zelf letterlijk in zijn voetsporen gaat lopen? Dat is de hamvraag die ik in deze bespreking zal proberen te beantwoorden.

Van Loo heeft zijn boek opgebouwd volgens het onderscheid tussen 'de landen van herwaarts over' (de Lage Landen) en 'de landen van derwaarts over' (Bourgondië). In de Lage Landen gaan we achtereenvolgens 'Dwars door België', 'Naar Nederland' en 'Door Vlaanderen en Artesië naar Bourgondië' (volgens de laatste reis van Filips de Stoute). In Bourgondië gaan we eerst 'Verder door Frankrijk naar Bourgondië' (het vervolg van de laatste reis van Filips de Stoute), dan naar Bourgondië zelf en ten slotte naar Zwitserland, Franche-Comté en Nancy. Deze routes lijken op het eerste gezicht nogal willekeurig te zijn, maar ze worden grotendeels bepaald door de loop van de geschiedenis. In het begin van het boek struinen we bijvoorbeeld door Gent, zitten we op de fiets in West-Vlaanderen en beklimmen we het stadhuis van Leuven. Maar we volgen daarbij de Bourgondische hertogen in de eerste plaats in chronologische volgorde. De reis van Bart Van Loo is in de eerste plaats een tijdreis. Daarmee wordt duidelijk, dat het boek allesbehalve een reisgids is, maar een combinatie van geschiedenisboek plus reisboek. Voor de leraar die een excursie plant betekent dat wel, dat hij de plaatsen die hij wil bezoeken eerst zorgvuldig moet selecteren en daarna kan gaan kijken op welke bladzijden die in de loop van het boek worden beschreven. Om een concreet voorbeeld te geven: de te bezoeken monumenten in Gent worden besproken op p. 21-53, maar voor het *Lam Gods* in Gent en de werken van van Van Eyck in Brugge moet je gaan kijken op p. 154-172. Voor 'Bourgondische' monumenten in Gent, Brugge en andere steden moet je dus telkens in het register gaan opzoeken waar die plaatsen genoemd worden.

Op p. 37 vinden we een afbeelding van de muurschildering in het Groot Vleeshuis van Gent, waarop onderaan figuren uit de Bourgondische dynastie afgebeeld worden. Het gaat om een foto die niet in de 'illustratieverantwoording' achteraan in het boek wordt vermeld en die dus gemaakt moet zijn door de 'huisfotograaf' Geert van de Velde. Maar wat er nog meer op het schilderij te zien is, wordt niet gezegd. Wie zich als leraar wil voorbereiden op een bezoek aan deze site, heeft daar dus niet veel aan. Hij zal

het schilderij moeten gaan zoeken op *Wikipedia*, waar het overigens een andere titel heeft dan hier wordt genoemd. Dankzij *Wikipedia* kan hij dan te weten komen dat het werk in de inventaris van het agentschap Onroerend Erfgoed de *Aanbidding van Christus* heet, dat de opdrachtgever er ruggelings op wordt afgebeeld en dat de grote figuur in het midden de apocriefe vroedvrouw Zelemia is. (Zie de beschrijving op *Wikipedia*, waarvan ik ook de afbeelding overneem. Daaruit blijkt ook dat de huisfotograaf onderaan een stuk van het schilderij heeft afgesneden.)

De Aanbidding van Christus in het Groot Vleeshuis van Gent.

Bron: https://nl.wikipedia.org/wiki/Aanbidding_van_Christus_%28Groot_Vleeshuis%29

Ook voor het werk van Van Eyck zal de leraar op zoek moeten gaan naar andere commentaren en afbeeldingen. (Bart Van Loo verwijst overigens zelf op p. 167 naar de site 'Closer to Van Eyck'.) De foto van het detail van de *Madonna met Kanunnik van der Pale* op p. 158 is zo klein, dat je eigenlijk niets kunt zien van het zelfportret, dat Van Eyck op het schild van St.-Joris heeft geschilderd. In de bespreking van het *Lam Gods* worden we aangespoord om het raam dat in tweeën gedeeld wordt op de buitenkant van het werk te vergelijken met 'de straat waar we vandaan komen' in Gent (p. 167). Hier had de huisfotograaf als

bewijs toch een foto moeten maken! Dat heeft hij niet gedaan, wellicht omdat het allemaal niet klopt. Men denkt al lang dat door het raam de Kortedagsteeg en het torentje van de Wolweverskapel te zien zijn, met op de voorgrond de stenen woning van de schenker Joost Vijd. Maar zoals de foto van de VRT laat zien, heb je daar wel heel veel fantasie voor nodig!

Bron: [https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Ghent_Altarpiece_by_Jan_van_Eyck#/media/File:Ghent_Altarpiece_\(closed,_after_restoration\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Ghent_Altarpiece_by_Jan_van_Eyck#/media/File:Ghent_Altarpiece_(closed,_after_restoration).jpg) (Publiek domein)

Bron: <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2019/10/29/is-gent-te-herkennen-in-het-lam-gods/> (Publiek Domein)

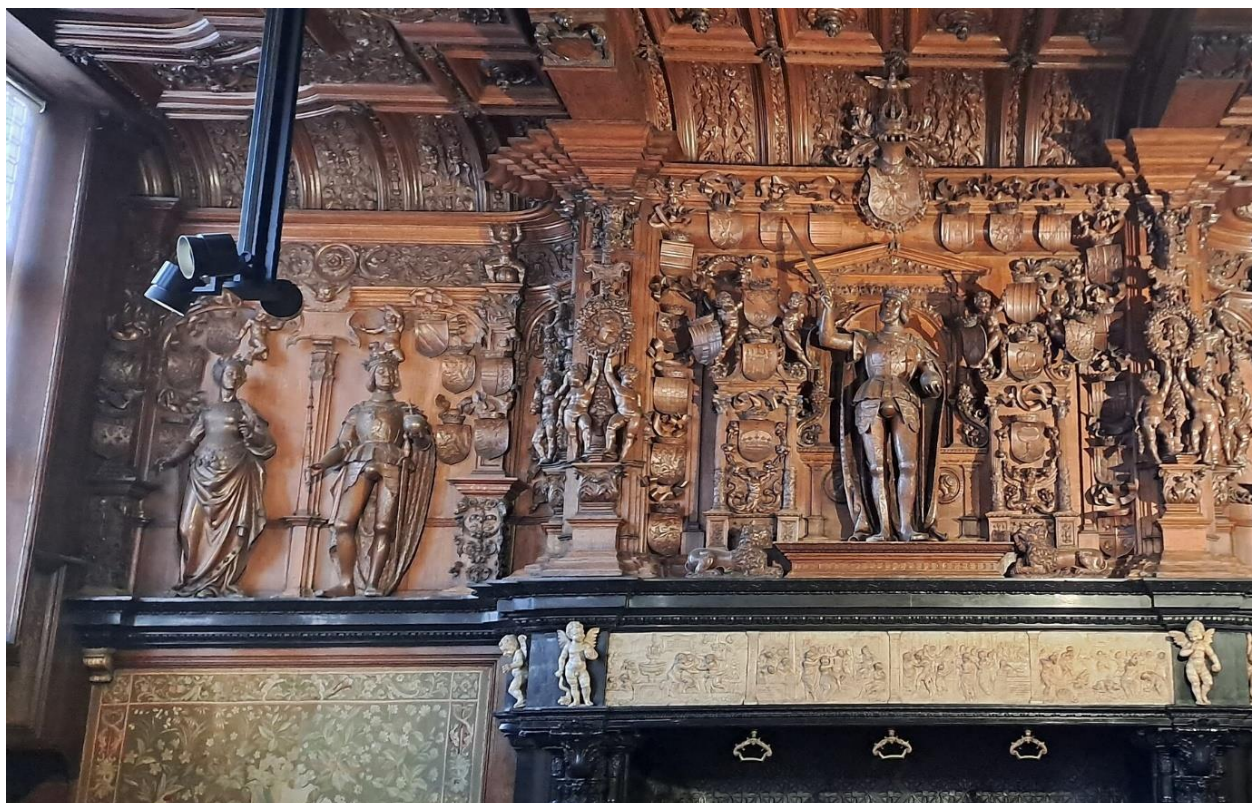
Na enkele omzwervingen in Limburg en Wallonië keert Bart Van Loo daarna terug naar West-Vlaanderen en Brugge om het leven en de belangrijkste locaties van de jonggestorven Maria van Bourgondië te volgen. Daarbij wordt de dood van Maria uit *De Bourgondiërs* haast letterlijk overgedaan:

‘Alles verliep vlekkeloos tot de hertogin aan de overkant van een beek een reiger zag. In een oogwenk ontdeed ze haar afgerichte valk van zijn huif en gooide hem op. Ze gaf haar paard de sporen in de richting van de sloot, waar ze de viervoeter aanmaande de sprong naar de overzijde te maken. Voor de ervaren amazone Maria was dat een routineklus. Alleen struikelde het beest over een afgehakte boomstam en gleed uit. En daar begon Maria van Bourgondië aan de, op de doodsmak van de Belgische Koning Albert I in 1934 na, meest becommentarieerde val uit de geschiedenis van de Lage Landen. Ongelukkigerwijs kwam ze op dezelfde boomstam terecht. Maar het zou vooral de tuimeling van het paard zijn die haar fataal werd. Het kwam met zijn volle gewicht op de rechterzijde van de hertogin terecht.’ (*De Bourgondiërs*, p. 466.)

Nu lezen we, naast de afbeelding van de val van Maria uit *’s Lands Glorie*:

‘Maar het liep al meteen mis toen de hertogin aan de overkant van een beek een reiger zag. In een oogwenk ontdeed ze haar afgerichte valk van zijn huif en gooide hem op. Ze gaf haar paard de sporen in de richting van de sloot, waar ze de viervoeter aanmaande de sprong naar de overzijde te maken. Voor de ervaren amazone Maria was dat routine. Alleen struikelde het dier over een afgehakte boomstam en gleed uit. (...) En daar begon Maria van Bourgondië aan de, op de doodsmak van de Belgische Koning Albert I in 1934 na, meest becommentarieerde val uit de geschiedenis van de Lage Landen. Ongelukkigerwijs kwam ze op dezelfde boomstam terecht, die de val had veroorzaakt. Maar het zou vooral de tuimeling van het paard zijn die haar fataal werd. Het kwam met zijn volle gewicht op de rechterzijde van de hertogin terecht.’ (*Stoute schoenen*, p. 257-258.) (Zoek de verschillen!)

Bart Van Loo vermeldt niet, dat de mooiste afbeelding van Maria van Bourgondië te zien is op de Burg in Brugge, en wel op de Schouw in de schepenkamer van het Brugse Vrije. Karel V staat weliswaar centraal op deze schouw, maar links van de keizer staan levensgrote beelden van zijn beide grootouders, Maximiliaan van Oostenrijk en Maria van Bourgondië. Zijn ouders Filips de Schone en Johanna van Castilië (de Waanzinnige) staan in de medaillons achter Karel. Dit is een plek die je op stap met leerlingen in Brugge zeker niet mag overslaan! (Zie foto hieronder.)

Maria van Bourgondië op de Schouw van het Brugse Vrije. Foto: Nobelse. (CC BY-SA 4.0)

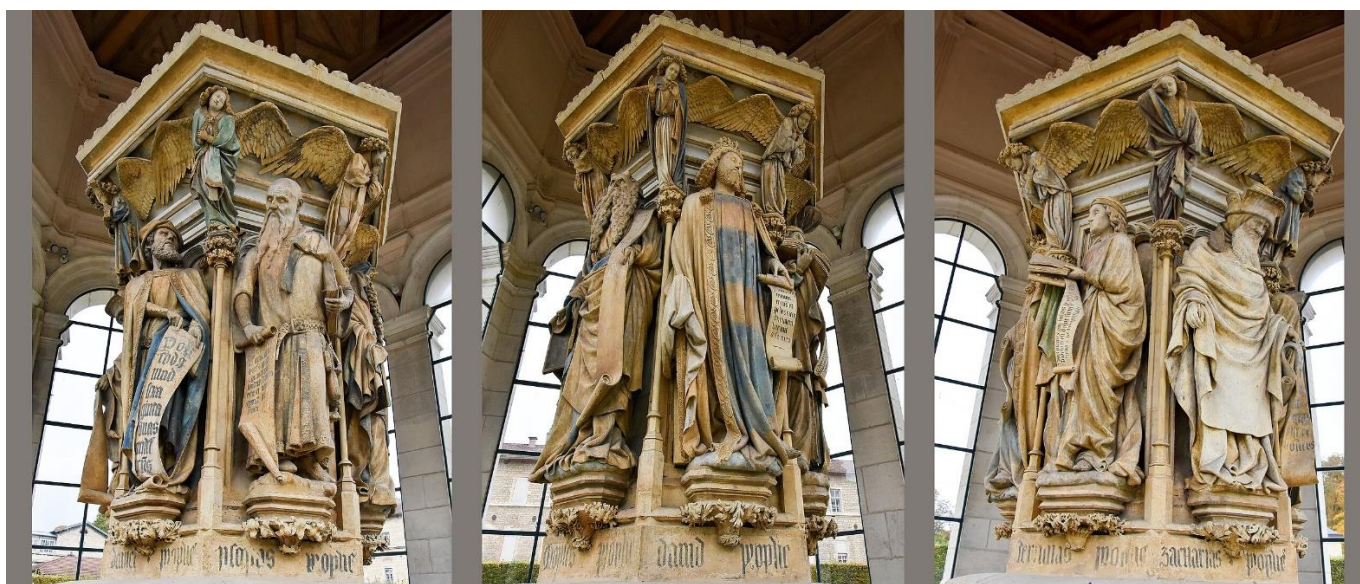
Bron: https://nl.wikipedia.org/wiki/Brugse_Vrije#/media/Bestand:Brugse_Vrije_-_keizer_Karel_schouw.jpg

Daarna trekt Van Loo nog naar Mechelen voor een portret van de beide Margaretha's (van York en van Oostenrijk). Daarmee is de tijdreis naar plaatsen in België en het eerste hoofdstuk van dit boek netjes afgerond.

Het tweede hoofdstuk is weliswaar getiteld 'Naar Nederland', maar eerst gaan we nog langs in Antwerpen en in Lier. (Daar hoort ook een kaart bij op p. 286, maar daar staat Lier niet op.) In Antwerpen bezoeken we een Bourgondische Kapel, die uitvoerig wordt beschreven, maar die helaas niet toegankelijk is voor het publiek. Ook de genoemde tuin, van waaruit je een prachtig zicht op de kathedraal hebt, blijkt niet voor iedereen toegankelijk te zijn. Dat is erg frustrerend!

In Nederland bezoeken we onder meer Bergen op Zoom, Breda, Den Bosch, Nijmegen, Roermond, Gouda, Delft, Haarlem en Utrecht. Heel terecht vermeldt Van Loo ook het 'Maelwael Van Lymborgh Huis', een piepklein museum in het centrum van Nijmegen waar veel te beleven valt, zoals ik afgelopen zomer zelf heb mogen ervaren. Zie: <https://maelwaelvanlymborch.nl/> Inmiddels zijn we nog maar halfweg het boek beland.

Het wordt nu stilaan tijd om richting Bourgondië te reizen. Eerst volgen we de rouwstoet van de eerste hertog van Bourgondië, Filips de Stoute, van Halle naar Dijon, en daarna volgen we de route van zijn zoon, Jan zonder Vrees, die vanaf Douai een omweg maakte via Parijs en vlak voor Dijon weer aansloot bij de rouwstoet van zijn vader. Twee parallelle reizen uit 1404, die Bart Van Loo allebei ongeveer zeshonderd jaar later overdoet. Daardoor neemt het boek wel een andere wending: we lopen nu letterlijk in de voetsporen van een historische reis, die Van Loo probeert te reconstrueren. Op elke 'statie' van de rouwstoet probeert hij aan te geven, waarlangs die precies is gegaan. Dat leidt vaak tot gissingen in de aard van: 'Voor de eenentwintigste-eeuwse spoorzoeker is het onduidelijk via welke poort de stoet de stad betrad, al zijn er slechts twee mogelijkheden: Steenpoort of Doornikse Poort.' (p. 480) Je vraagt je af, wat de relevantie is van deze opmerkingen. Bovendien is de route ook moeilijk te volgen op de stadsplattegronden: die zijn niet alleen erg klein, maar er staan ook geen pijltjes op om de route aan te geven. We passeren ook weer een aantal steden die in het eerste hoofdstuk al uitvoerig zijn beschreven, zoals Halle en Kortrijk, met een aantal herhalingen en overlappingsen als gevolg.

De volledige Mozesput. Van links naar rechts: Daniël en Jesaja, Mozes en David, Jeremia (portret van Filips de Stoute!) en Zacharia. Foto: Paul Hermans. (CC BY-SA 4.0)

Bron: [https://nl.wikipedia.org/wiki/Mozesput#/media/Bestand:Claus_Sluter_\(1350-1406\)_Mozesput_Champmol_Dijon.jpg](https://nl.wikipedia.org/wiki/Mozesput#/media/Bestand:Claus_Sluter_(1350-1406)_Mozesput_Champmol_Dijon.jpg)

Eindpunt en hoogtepunt van de rouwstoet is de Mozesput van Claus Sluter in de Chartreuse de Champmol in Dijon, waarop zes profeten uit het Oude Testament zijn afgebeeld. De mooie foto in het boek laat helaas maar één kant van het kunstwerk zien (met David en Jeremias) en daarom nemen we hier een

afbeeldingenreeks op van alle kanten. Dat de twee ‘ongepolychromeerde’ (sic) beelden op de buitenkant van Van Eycks *Lam Gods*, die Johannes de Doper en Johannes de Apostel voorstellen, op een of andere manier zouden verwijzen naar de Mozesput (waarvan de beelden wel beschilderd zijn), lijkt me geheel en al toe te schrijven aan de fantasie van Van Loo. Het was immers een bekende gewoonte om op de buitenluiken van retabels figuren in grisaille (zonder kleuren) af te beelden. (Zie: <https://nl.wikipedia.org/wiki/Grisaille>)

En zo komen we bij het laatste deel van dit boek: de queeste naar het hertogdom Bourgondië. Daar bezoeken we niet alleen de belangrijkste steden, zoals Dijon, Beaune en Autun, maar ook een heleboel kleinere hertogelijke residenties en minder bekende plaatsen. De leraar, die een excursie in de voetsporen van Bart Van Loo voorbereidt, zal opnieuw moeten constateren dat hij met de stadsplattegronden uit het boek niet ‘uit de voeten’ kan en dat hij daarvoor (en ook bv. voor een plattegrond van het museum in het hertogelijk paleis van Dijon) een reisgids met degelijke kaarten en plattegronden zal moeten raadplegen. Michelin kan hem daar uitstekend bij helpen. Ook een aantal plaatsen die hier niet ter sprake komen, omdat ze niets met de Bourgondiërs te maken hebben, mag hij daarbij niet overslaan. We denken bijvoorbeeld aan Tournus met zijn prachtige abdijkerk en aan de resten van de abdij van Cluny. ‘Mérite un détour’, weet je wel. Jammer genoeg geraakt Bart Van Loo ook niet tot in Bourg-en-Bresse, waar in het koninklijk klooster van Brou de rijk geornamenteerde graftombes van Margaretha van Bourbon, Filibert de Schone en Margaretha van Oostenrijk te zien zijn. Dat is volgens mij echt ‘Vaut le voyage’! (Zie ook het ‘abecedarium’ op de officiële website van het boek: <https://stouteschoenen.eu/>)

Het is tijd voor enkele conclusies. *Stoute schoenen. In de voetsporen van de Bourgondiërs* is een echte tour de force. Bart Van Loo heeft alle plaatsen in verband met de Bourgondiërs in kaart gebracht, afgereisd en van die reizen een gedetailleerd verslag gemaakt van méér dan achthonderd pagina’s. Maar het boek is wel een ‘tijdreisgids’, waarin het geschiedenisverhaal gecombineerd wordt met een soort reisverslag. Die opzet heeft een hybride publicatie opgeleverd, waarin zowel het geschiedverhaal als het reisverhaal onvoldoende uit de verf komen. Soms mis ik de genuanceerde kijk op de historische gebeurtenissen, waarvan het vorige boek voortdurend blij gaf, en soms mis ik de grondigheid van een bruikbare reisgids. Ik vrees dat geen enkele soort lezer er helemaal mee tevreden zal zijn. De in de geschiedenis geïnteresseerde lezer

zal soms de rechtlijnigheid van het historische overzicht missen en de reiziger zal tevergeefs op zoek gaan naar de diepgang van een degelijk reisverhaal. En, zoals al gezegd is, de ronduit 'primitieve' stadsplattegronden in het boek, waarin nauwelijks straten worden aangeduid, maken het boek als reisgids totaal ongeschikt. Een echt 'tweeluik' (zie de flaptekst) vormen de beide boeken evenmin, vooral omdat dit tweede deel te veel (soms zelfs letterlijke) herhalingen en overlappings met het eerste bevat. De leraar die een excursie met zijn leerlingen voorbereidt, zal de beide boeken moeten raadplegen, maar zelfs dan zal hij nog niet voldoende geïnformeerd zijn om zijn parcours uit te stippelen en te stofferen.

Terugblikkend op het hele boek, vraag ik me af waarom Van Loo er geen drie aparte publicaties van gemaakt heeft: een boek over de 'Bourgondische plaatsen' in België en Nederland, een boek over zijn reconstructie van de rouwstoet van Filips de Stoute en de alternatieve route van zijn zoon, en een boek over het hertogdom Bourgondië. Die drie boeken zouden, apart uitgegeven, veel beter behapbaar zijn geweest voor de lezer, die nu te veel van hetzelfde krijgt opgedist in een kanjer van 850 bladzijden.

Ik kan me voorstellen dat *Stoute schoenen* ontstaan is door de podcasts, die Bart Van Loo over het eerste boek heeft gemaakt. Zo'n historische podcast vereist immers meer ruimtelijke oriëntering dan een louter geschiedverhaal. Over die podcasts zou ik nog het volgende willen zeggen. Niets is zo frustrerend als wanneer een podcastmaker voortdurend o's en a's van bewondering uitspreekt bij een plaats of bij een monument, dat de luisteraar niet te zien krijgt. En de stereotiepe geluidsfragmenten van joelende menigtes en bulderende kanonnen, zullen misschien kinderen wel aanspreken, maar bij mij wekken ze alleen maar irritatie op. Dat neemt niet weg dat de leraar zijn leerlingen met succes in de klas zo'n podcast kan laten beluisteren, mits hij daarbij constant beelden van de besproken plaatsen en monumenten projecteert met een beamer of op een elektronisch schoolbord (smartboard). Op die manier kan hij ongetwijfeld op een multimediale manier de interesse van zijn leerlingen opwekken en tegelijk ook hun motivatie vergroten om met de klas op stap te gaan naar de genoemde plaatsen en de beschreven monumenten. (De podcasts zijn te vinden op de website van de VRT.)

